

La celebració del vuitè centenari del naixement de Jaume I: el congrés organitzat per la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC a Barcelona

Maria Teresa Ferrer i Mallol*

Institut d'Estudis Catalans

Aquest any 2008 celebrem el vuitè centenari del naixement de Jaume I el Conqueridor, nascut a Montpeller la nit de l'1 al 2 de febrer de 1208, fill del rei Pere I el Catòlic i de Maria de Montpeller.

Sens dubte, és el més important dels nostres reis tant per les conquestes com per l'acció de govern en el seu llarg regnat de seixanta-tres anys.

Va ampliar els estats que havia heretat, Aragó, Catalunya i el senyoriu de Montpeller, amb dos territoris nous: Mallorca i el País Valencià, arrabassats als sarraïns, que foren repoblats i organitzats com a regnes separats dels originaris. Fou l'expansió més gran experimentada per la Corona catalanoaragonesa, que va permetre la formació de l'àrea cultural on actualment es parla el català, també denominada Països Catalans.

Va donar suport a l'expansió del comerç i de la marina catalans, va iniciar els consolats d'ultramar i va posar les bases per al que seria després el Consolat de Mar. Contribuí de manera decisiva a l'extensió dels governs municipals a les ciutats i viles del braç reial i creà el govern municipal de Barcelona, per exemple. Durant el seu regnat, les Corts van adquirir una configuració moderna, amb la presència dels representants de les ciutats i viles dependents del rei, des de la reunió de Lleida del 1214, considerada la primera Cort General de Catalunya.

Per commemorar aquest centenari, la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans organitza una sèrie de congressos, alguns directament i altres en col·laboració amb altres entitats.

El primer és el congrés que hem celebrat ja a Barcelona, a l'Institut d'Estudis Catalans, del 31 de març al 4 d'abril, per al qual la Secció ha trobat la col·laboració de l'Institut Europeu de la Mediterrània. Aquest congrés s'ha centrat en dos grans temes: «El poder reial i les institucions administratives i representatives», per una banda, i, per l'altra, «Les relacions internacionals». En total ha constatat de dues conferències i vint-i-quatre ponències.

A la sessió inaugural, a més de les presentacions de la celebració del centenari de Jaume I per part del president

de l'Institut d'Estudis Catalans, senyor Salvador Giner, i del director de l'Institut Europeu de la Mediterrània, senyor Senén Florensa, hi hagué dues conferències, la primera a càrrec de Maria Teresa Ferrer, de l'Institut d'Estudis Catalans, que oferí una breu semblança del rei Jaume I i una valoració del seu regnat i, a més, exposà els temes sobre el regnat de Jaume I que serien estudiats en els congressos successius. Recordà també la figura de l'historiador Robert I. Burns, especialista en aquest regnat, que no va poder participar en el congrés a causa de la seva salut delicada.

Fa un segle, el setè centenari del naixement de Jaume I fou celebrat amb un gran congrés que donà origen als congressos d'història de la Corona d'Aragó. La conferència de Salvador Claramunt, de la Universitat de Barcelona, commemorà aquell congrés i aquelles celebracions del 1908, que obtingueren un gran ressò a Catalunya.

Dins del primer dels grans temes del congrés, «El poder reial i les institucions administratives i representatives durant el regnat de Jaume I», Vicent Garcia Edo, de la Universitat Jaume I de Castelló, analitzà com era la monarquia de Jaume I, una monarquia que no presentava cap característica especial dins de la institució: el poder era concentrat en el rei, que tenia dret a regnar per herència, dret concedit per Déu a la dinastia regnant, segons creença de l'època, amb l'objectiu d'impartir justícia. Precisament per impartir justícia calia promulgar lleis i aquest fou, segons el ponent, l'aspecte més important del llarg regnat de Jaume I: la gran obra legislativa que generà als diferents estats de la Corona a través de cartes de poblament, privilegis i concessions variades, costums municipals nous, modificació d'alguns d'anteriors, furs generals per a València i Aragó, texts de dret marítim, manteniment del dret dels musulmans i nova legislació per a ells, etc. Tota aquesta obra exigí un diàleg constant amb els diferents estaments i minories de cadascun dels seus regnes. Assenyalà també la importància que tingué la consolidació de la Cancelleria Reial, més professionalitzada gràcies a la intervenció dels juristes i notaris que es trobaven al servei de la Corona, els quals generalitzaren l'ús del *ius commune* procedent d'Itàlia, tant en el fons com en la forma dels documents que redactaren. Jaume I també volgué al seu costat decretalistes i furistes perquè l'acon-

* Adreça de contacte: mtferrer@imf.csic.es

sellessin sobre els drets especials. El ponent analitzà després la legislació mallorquina, la legislació valenciana, els furs d'Aragó i el dret de Catalunya, el dret municipal i el dret dels musulmans.

A més de la institució central de la monarquia, fou estudiada l'estructuració política i territorial dels estats de la Corona catalanoaragonesa a través de diferents ponències.

Flocel Sabaté, de la Universitat de Lleida, analitzà el tema «Poder i territori als estats originaris, Catalunya i Aragó». La pretensió del rei de consolidar el seu poder sobre el territori a través del desplegament dels seus oficials delegats topà no solament amb la resistència frontal de la noblesa, sinó també amb una resistència més subtil dels municipis reials, molt puixants, que cercaven de mediatitzar els oficials reials, als quals havia estat confiat l'exercici de la jurisdicció territorial, i que intentaven també assegurar la capitalitat socioeconòmica en el seu entorn. Recordà les fortíssimes tensions amb la noblesa, que es traduïren en més d'una ocasió en deseiximents de molts nobles i en l'enfrontament armat amb el rei. Assenyala que, a la fi del regnat, restà obert el procés i el rei no gosà continuar estenent els seus oficials per tot el territori de Catalunya i d'Aragó, perquè contra els seus arguments romanistes els nobles invocaven la tradició.

Pau Cateura, de la Universitat de les Illes Balears, estudià a la ponència «Jaume I i el govern de Mallorca i d'Eivissa (1230-1276)» com el rei, després de la conquesta, constituí Mallorca com a regne, sense annexionar-lo a Catalunya. Ben aviat concedí als pobladors de l'illa la carta de franquesa (1230), que incloïa el compromís de no donar ni permutar el regne sinó de mantenir-lo unit a la Corona. Això no obstant, el 1232, per necessitats de política interna, confià el govern de Mallorca a l'infant Pere de Portugal. Entre el 1244 i el 1254 assumí el govern directe del regne, del 1254 al 1256 tornà a mans de l'infant Pere de Portugal i aquest darrer any el lliurà al seu fill l'infant Jaume. Durant el govern reial directe creà el municipi de Mallorca el 1249 i assegurà el control públic de l'abastament del blat i una administració de la justícia a càrrec de professionals. P. Cateura analitzà la carta de franquesa, sintetitzà les grans línies del Repartiment i destacà que lots de 130 cavalleries foren assignats a 101 cavallers, obligats a servir cadascun amb un cavall armat per defensar l'illa. Estudià també diversos aspectes del govern de l'infant Pere de Portugal, del directe del rei i del de l'infant Jaume.

El govern de València després de la conquesta fou analitzat per José Vicente Cabezuelo, de la Universitat d'Alacant, que destacà que, després de la conquesta de la ciutat de València i abans de concloure la de la resta del regne, el rei configurà l'estructura política i jurídica d'un nou regne, amb els furs com a dret propi; organitzà els municipis i també el govern del nou territori, primer amb persones en qui delegava els poders durant la seva absència, i després amb un càrrec ordinari i permanent, tant si el rei era present al regne com si no, que s'anomenà de diversa manera fins a consolidar-se el nom de procurador.

Un altre aspecte considerat dins d'aquest primer gran

tema fou el de la reorganització de les fronteres interiors i concretament «La frontera del Principat de Catalunya amb el regne d'Aragó», a càrrec de Josep Alanyà, de l'Arxiu Diocesà de Tortosa, que estudià la indefinició de la pertinença a Aragó o a Catalunya de la comarca compresa entre els Ports i el riu Ebre, molt afí geogràficament a les terres del Baix Aragó, al voltant d'Alcanyís i Casp. Sovint els foren reclamats impostos o contribució en hosts i calvalcades des d'Aragó, però els pobladors de la comarca es decantaren de manera natural cap a Catalunya, cosa a la qual contribuí, segurament, l'acció de la jurisdicció eclesiàstica del bisbe de Tortosa que comprenia també una part de la comarca del Matarranya, ara pertanyent a Aragó.

No es podia deixar de banda, si parlàvem del govern del territori, l'estudi del poder municipal, que estigué a càrrec de Pere Verdés, de la Institució Milà i Fontanals del CSIC, i Max Turull, de la Universitat de Barcelona. Assenyalaren que el regnat de Jaume I fou molt rellevant en el procés de configuració jurídica i institucional dels municipis catalans, coincidint amb la recepció del *ius commune* a Catalunya, que es troba a l'origen del concepte *universitas*, com a personificació del conjunt dels habitants de les viles i ciutats catalanes, concepte que s'imposa en aquesta època. Els municipis naixents, amb el cas significatiu de Barcelona, esdevenen actors importants en la política, com es mostra en el braç reial a les incipients Corts catalanes. Els autors recordaren la gran obra portada a terme per J. M. Font i Rius sobre la configuració del municipi en aquesta època i especialment els orígens del de Barcelona. Així mateix mostraren com les exigències fiscals del rei i les necessitats financeres de la mateixa comunitat determinaren l'aparició dels consells municipals com a òrgans que expressaven la voluntat de la «universitat» primordialment en aquestes matèries; més endavant vindria una funció institucional més complexa amb una sèrie de competències.

La Cancelleria Reial en temps de Jaume I, peça clau per al govern i l'administració dels estats de la Corona catalanoaragonesa, fou estudiada per Albert Torra, vicedirector de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Destacà que durant el regnat de Jaume I es produí la transició des de les primitives escrivanies comtals fins a la Cancelleria plenament organitzada, molt influïda pel dret romà. El ponent assenyala la transcendència de la tasca d'ordenació de la Cancelleria que portà a terme el canceller Andreu d'Albalat (1254-1258), bisbe de València, i centrà després el seu estudi en els registres que s'han conservat d'aquest rei i que són els primers del gran conjunt documental conservat, que és el més important d'una monarquia europea. A través de descripcions arxivístiques de començaments del segle XIV, Torra reconstruí aquests registres tal com eren en època més o menys contemporània, ja que actualment presenten alguns desordres i quaderns o fulls afegits posteriorment, i assenyala que es portava una doble sèrie de registres, els generals i els de documentació econòmica.

Com que la sessió d'aquell dia se celebrava al palau del Lloctinent, on es trobava l'exposició documental sobre

Jaume I organitzada per l'Arxiu de la Corona d'Aragó (inaugurada el dia 1 de febrer de 2008, coincidint amb el dia del naixement de Jaume I), els congressistes tingueren l'oportunitat de visitar-la.

Altres institucions bàsiques de la monarquia eren l'exèrcit i la flota. De l'exèrcit, especialment de l'artilleria, se n'ocupà Paul E. Chevedden, del Center for Medieval and Renaissance Studies, dels Estats Units, a la ponència «King James I the Conqueror and the Artillery Revolution of the Middle Ages». Assenyala que Jaume I fou un monarca innovador. Com alguns altres reis contemporanis seus, no fou un beneficiari passiu dels canvis que es registraren a l'Europa del seu temps, sinó que contribuï a accelerar-los. Aquesta característica es manifestà també en l'ús que féu dels recursos per a la guerra. En el seu temps, les màquines de guerra d'època clàssica foren desplaçades per les màquines accionades per un contrapès i que disparaven projectils de centenars de quilos, que podien demolar muralles. Les més poderoses d'aquestes màquines eren el trabuquet i el fonèvol. El perfeccionament de la tècnica del trabuquet s'esdevingué durant el segle XIII i Jaume I l'incorporà immediatament i s'aprofità d'aquesta màquina en les seves empreses militars, en concret per als setges. El ponent exposà les característiques tècniques d'aquestes màquines i les seves variants: manganells, trabuquets, fonèvols, brigoles, i fins i tot en mostrà el funcionament amb una maqueta de fusta. Analitzà la difusió del trabuquet des de l'Orient fins a l'Occident i l'ús que en féu Jaume I a les diferents empreses militars.

Albert Estrada, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, analitzà el paper fonamental que els estols de vaixells tingueren en les grans empreses militars dutes a terme pel rei Jaume I a la seva ponència titulada «Jaume el Conqueridor i la marina de guerra del seu temps». Recordà especialment la flota usada per a la conquesta de Mallorca, l'estol auxiliar que contribuï a la conquesta de València i l'armat per a emprendre la seva croada frustrada a Terra Santa. Assenyala que l'experiència naval acumulada en aquest regnat fou fonamental en l'expansió de la Corona d'Aragó per la Mediterrània. Es fixà, especialment, en la tipologia i la funció dels vaixells que integraven una armada i en aspectes diversos de l'organització de les flotes.

Tomàs de Montagut, de la Universitat Pompeu Fabra, de Barcelona, exposà el tema de Jaume I a les *Constitucions y altres drets de Catalunya*, la gran compilació del dret general català, iniciada per manament de la Cort de Barcelona del 1413, que comprenia bàsicament els Usatges de Barcelona i la legislació de les Corts catalanes, és a dir, constitucions i capítols de cort. La compilació, que tenia per objectiu controlar l'observança d'aquestes lleis, ampliada i posada al dia, fou publicada els anys 1588-1589 amb el títol coincident amb el de la ponència i fou novament publicada el 1704. Malgrat que fou derogada parcialment pel Decret de Nova Planta els anys 1715-1716, continuà vigent, en alguns aspectes, fins al 1960. El ponent ha examinat quina legislació promulgada per Jaume

I passà a aquesta compilació i fou vigent durant molts anys i n'analitzà la tipologia normativa i el contingut, per tal de poder comprendre quines eren les qüestions problemàtiques que calia resoldre preceptivament i com Jaume I contribuï a configurar aspectes rellevants del dret català, del seu sistema de fonts i de les seves institucions públiques i privades.

L'estructura fiscal i la política monetària fou un altre dels grans temes de la part del congrés destinada a estudiar el poder reial i les institucions administratives i representatives. Thomas N. Bisson, de la Universitat de Harvard, analitzà la hisenda reial de Jaume I des del 1230 fins al 1276, en un estudi que, modestament, denominà provisional perquè no havia pogut veure totes les fonts documentals. Segons el professor Bisson, que ja havia estudiat les finances del jove Jaume I entre el 1228 i el 1236, el rei tornà a la pràctica del seu pare de comptar directament amb oficials i creditors, sense la intermediació dels templers o comptables com en els primers temps del regnat; d'altra banda, cap al 1240, puix que els seus dominis havien augmentat i per tant era personalment molt solvent, el monarca trobà que era més fàcil recórrer al crèdit que esperar els excedents d'una administració pròpia i regular, de la qual havien estat pioners els escrivans del rei Alfons I al segle XII; de tota manera, mantingué un control estricte sobre les seves finances per tal d'equilibrar recursos i necessitats i, entre el 1241 i el 1257, procurà guardar còpia dels afers comptables, primer en fulls solts de paper i després en registres per tal de controlar la comptabilitat del crèdit.

Vicent Baidal, de la Institució Milà i Fontanals del CSIC, exposà una interessant visió de conjunt sobre la fiscalitat reial a la Corona d'Aragó, analitzant de manera comparativa la fiscalitat directa imposada per la monarquia sobre els diversos territoris de la Corona d'Aragó; assenyala les diferències i l'evolució diferent dels principals tributs directes exigits a les viles reials: les *pechas* a Aragó, les *quèsties* a Catalunya, les *peites* o *quèsties* al regne de València i els subsidis al de Mallorca; examinà les contribucions fiscals realitzades de manera general pel conjunt d'estaments dels territoris, caracteritzades per la concessió o institucionalització dins el marc d'assemblees parlamentàries, com ara el monedatge aragonès i valencià o els bovatges catalans. El ponent va cercar també d'aportar una explicació als diversos desenvolupaments copsats a cada territori dins d'un marc comú d'increment tendencial de la pressió fiscal i la centralització monàrquiques.

Miquel Crusafont, president de la Societat Catalana de Numismàtica, analitzà la política monetària en temps de Jaume I, i assenyala que el regnat d'aquest monarca fou transcendental en la política monetària. El sobirà prosseguí la línia dels seus predecessors de limitar els amonedaments senyorials i centralitzar la fabricació monetària a la ciutat de Barcelona i s'esforçà també a establir una coordinació monetària entre els diferents territoris sota la seva sobirania. De tota manera, l'aspecte més transcendental fou la incorporació de representants de la ciutat de Barce-

lona en el control de les emissions monetàries, limitant el poder reial en un dels aspectes més definitoris de la sobirania. Efectivament, l'establiment d'uns guardes designats per la ciutat de Barcelona per a garantir els paràmetres de les encunyacions fou de gran abast polític i constitueix un dels trets diferencials del nostre país en el context peninsular i fins i tot en l'europeu. D'altra banda, la instauració del diner de tern posà una de les bases fonamentals del sistema monetari català que regí la resta de l'edat mitjana i, cap a la fi del regnat, es feren els primers passos vers la creació del segon element bàsic del sistema: el gros de plata o croat de Barcelona, que homologà el nostre país amb els més avançats del seu temps.

Així com el dia 1 els congressistes havien estat acollits per l'Arxiu de la Corona d'Aragó a la seu del palau del Lloctinent, el dia 2 ho foren al Museu d'Història de Catalunya, que els congressistes pogueren visitar.

El dia 3 d'abril, el congrés tornà a les sales de l'Institut d'Estudis Catalans, on foren desenvolupades les ponències sobre les Corts durant el regnat de Jaume I. Pere Ortí, de la Universitat de Girona, féu una síntesi de l'evolució de les Corts a Catalunya en aquesta època inicial i se centrà després en l'estudi de l'impost del bovatge, lligat a les Corts i a les seves predecessores, les assemblees de Pau i Treva. Efectivament, el bovatge nasqué en aquestes assemblees com un rescat de la Pau i evolucionà vers un impost d'accessió, que es recaptava a l'inici de cada regnat. D'altra banda, el bovatge es convertí en el primer exemple de la nova fiscalitat d'estat que començà a detectar-se a la major part de les monarquies feudals de l'Europa occidental. Fou un impost directe que gravava tots els habitants de Catalunya, fos quina fos la jurisdicció de pertinença, que havia d'ésser aprovat pels estaments reunits en una assemblea i que servia per a finançar una campanya militar. Fou demanat el 1211 per a l'expedició contra els almohades, en el transcurs de la qual s'obtingué la victòria de Las Navas de Tolosa (1212), i per a cadascuna de les expedicions de Jaume I contra els sarraïns: per a la de Mallorca (1228), per a la de València (1232) i per a la de Múrcia (1264).

Esteban Sarasa, de la Universitat de Saragossa, exposà una ponència titulada «La gestación de las cortes de Aragón en el reinado de Jaime I», en la qual assenyalà la interrelació entre el procés de gestació de les Corts, el de l'establiment de furs que unificaren i uniformaren el dret propi del regne —una tasca confiada al català Vidal de Canyelles, bisbe d'Osca, format a Bolonya— i el de creació de la figura del justícia major, destinat a defensar aquest dret propi. El corpus foral fou aprovat en les Corts d'Osca del 1247, mentre que el justícia, la magistratura major d'Aragó, fou creat a la Cort d'Eixea del 1265. Sarasa assenyalà que eren tasques molt importants fetes pel rei per a Aragó, a les quals cal sumar el desenvolupament de les municipalitats durant el seu regnat. Sarasa no creu que les reunions del 1214 o del 1217 siguin veritables corts, sinó reunions de la cúria amb un nombre més o menys elevat de consellers. Les fonts: el *Llibre dels Fets* o els documents,

assegurà, ajuden al confusionisme terminològic. Ha estat qüestió discutida si aquest regnat era un període parlamentari o preparlamentari; per a Sarasa les corts s'anaren formant en aquest regnat, a poc a poc; els fets examinats en aquestes reunions conegudes foren els mateixos que foren tractats després a les corts plenament constituïdes i, d'altra banda, els aragonesos unionistes no haurien reclamat al rei Pere el Gran, el 1283, que fes Cort General als aragonesos una vegada a l'any, si aquesta cort general no tingués ja una certa tradició. L'autor assenyalà que a Aragó la pressió de la noblesa tingué una gran importància per a la formació de les corts, mentre que a Catalunya les precedents assemblees de Pau i Treva atorgaren molt de protagonisme als eclesiàstics, al costat dels nobles.

M. Rosa Muñoz, de la Universitat de València, presentà una ponència titulada «Las instituciones parlamentarias valencianas durante el reinado de Jaime I (1238-1276)», en la qual, després de comentar la historiografia sobre el tema, destacà la necessitat de revisar la crònica i la documentació de l'època perquè no hi ha processos de corts en aquesta època i per fer història de la institució cal acudir a les fonts indirectes: convocatòries i furs principalment. Muñoz ha emprès la tasca de revisar aquesta documentació, de moment la publicada, que es troba dispersa en diferents col·leccions documentals. De moment, la historiografia no està d'acord ni en el nombre de convocatòries de corts al regne de València ni en les dates de celebració. Una reunió dels tres estaments el 1238 seria la primera, però P. López Elum considera que és un epíleg de les Corts de Montsó del 1236. Aquest autor accepta que hi hagué corts els anys 1261, 1271 i 1281, mentre que les reunions del 1273 i el 1276 són discutides; la ponent assenyalà, però, que a la reunió del 1261 no hi ha constància que hi fossin tots tres estaments. La tasca més important d'aquestes corts fou la legislativa, essencial per a un regne nou. La ponent va cercar disposicions aprovades a les Corts per tal de veure quina fou la tasca que portaren a terme.

La segona part del congrés versà sobre les relacions internacionals de Jaume I. Maria Teresa Ferrer, de la Institució Milà i Fontanals del CSIC i de l'Institut d'Estudis Catalans, exposà a la seva ponència el «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I», per tal d'interrelacionar els sectors tractats a les diferents ponències i comentar aspectes d'aquestes relacions que no havien pogut comptar amb una ponència. Afirmà que el llarg regnat de Jaume I suposà una ampliació molt notable de la política internacional practicada pels seus antecessors; continuà centrada en els veïns: Occitània, França, Anglaterra, Navarra, Castella, Portugal, els països musulmans de la Península i del Magrib, Pisa, Gènova, Sicília i la Santa Seu; però també amb països llunyans com Hongria, on cercà la seva segona muller. S'intensificaren els contactes amb l'Imperi bizantí i aparegueren els contactes oficials amb Egipte, responent als interessos comercials dels catalans, que tenien una presència creixent a la Mediterrània oriental; hi hagué, a més, contactes amb Armènia i amb els tàrtars. El rei abandonà el projecte d'expansió a Occitània, però

assegurà la seva força a la Península mitjançant les conquestes de Mallorca i València. Recordà la importància per al futur del casament de l'infant Pere amb Constança de Hohenstaufen, filla del rei Manfred de Sicília. Aquesta aliança amb la branca siciliana de la família imperial alemanya arrossegà els catalans cap a l'enfrontament amb la Santa Seu, amb França i amb els Anjou, branca menor de la dinastia reial francesa, ja en el regnat de Pere el Gran, però permeté l'expansió vers la Mediterrània central. La ponència centrà la seva atenció especialment en les relacions comercials i polítiques amb les ciutats marítimes italianes, Gènova i Pisa, amb les quals foren signats tractats després de la conquesta de Mallorca (1229), per tal de mantenir la posició privilegiada que genovesos i pisans tenien a l'illa durant el domini islàmic. També foren pactades altres qüestions amb Gènova, algunes relacionades encara amb la conquesta de Tortosa, en la qual havia col·laborat, i l'any 1233 fou acordada la creació de consolats de genovesos a les ciutats marítimes dels dominis de Jaume I i consolats de catalans a Gènova, una institució nascuda per donar suport als mercaders en territori islàmic principalment.

La fi de l'expansió occitana fou la ponència encarregada a Martí Aurell, de la Universitat de Poitiers. El ponent constata l'evidència del desinterès del Conqueridor per Occitània, ja que a la joventut concentrà la seva activitat militar a la conquesta de Mallorca i de València i negligí els afers del Llenguadoc i de Provença, motiu pel qual fou criticat pels trobadors i, de fet, deixà que França s'apoderés del Llenguadoc. La seva diplomàcia fracassà a Provença, on no aconseguí que el comte Ramon Berenguer V, que s'havia educat amb ell a Montsó, li donés alguna oportunitat per a la successió (1245). Amb l'ajut del papat, Carles d'Anjou s'instal·là al comtat, des d'on inicià les seves conquestes a Itàlia i entrà en competència amb Pere el Gran. Aurell recordà que el tractat de Corbeil (1258) és ignorat pel *Llibre dels Fets*, com l'afer de la successió a Provença; el tractat tancà l'expansió occitana, que els comtes de Barcelona havien iniciat els anys 1067-1070, i Lluís IX concedí la independència feudal de Catalunya que, per a M. Aurell, tenia una importància simbòlica que no cal menystenir. Aurell analitzà també les possibles causes de l'abandó del projecte occità, una de les quals podria ésser la convicció que les forces en joc eren favorables a França i que la intervenció suposaria un enfrontament amb la Santa Seu, que el rei volia evitar de totes maneres.

Manuel González Jiménez, de la Universitat de Sevilla, a la seva ponència «Jaime I el Conquistador y Alfonso X el Sabio: una compleja relación de encuentros y desencuentros», analitzà la història de la relació familiar i personal entre tots dos reis. Alfons X s'havia casat amb la filla de Jaume I, Violant, matrimoni que havia de restaurar les relacions entre la Confederació catalanoaragonesa i Castella, molt deteriorades després del fracàs del matrimoni del rei Jaume I amb Elionor, tia del rei Ferran III, i la pugna pel control polític de Navarra. De fet, però, el matrimoni no aconseguí reconduir les bones relacions fins molt més

tard. Les topades foren nombroses; la primera, el 1244, a causa de l'intent d'Alfons d'apoderar-se de Xàtiva, contra el que s'havia estipulat al tractat de Cazola, que havia situat a Biar la frontera del regne de València que Jaume I estava conquerint llavors. Més endavant per l'aliança anglocastellana del 1254, dirigida contra Navarra, que determinà l'aliança de Jaume I amb aquest regne i una certa bel·licositat a la frontera, i més endavant la complicitat, limitada, de Jaume I amb una revolta nobiliària castellana, mentre que Alfons X de Castella donava pas lliure a al-Azraq, el famós cavaller musulmà que es revoltà tantes vegades contra Jaume I. Les aspiracions imperials d'Alfons el Savi també preocuparen Jaume I per la idea d'Alfons d'usar el títol per imposar la supremacia de Castella a la Península. M. González afirma que quan Alfons s'acostà a les posicions güelfes, Jaume I respongué aliant-se amb Manfred de Sicília, un Hohenstaufen, i pactant el matrimoni de la filla d'aquest, Constança de Sicília, amb el seu fill l'infant Pere (1260), cosa que indignà Alfons el Savi. En canvi, Jaume I conquerí Múrcia per al seu gendre el 1265-1266, sense cap recompensa, i l'acollí als seus regnes amb grans honors quan hi passà per anar a reclamar l'ajut papal per a la seva reivindicació de l'Imperi.

L'anàlisi de les relacions amb Navarra anà a càrrec de Juan Carrasco, de la Universidad Pública de Navarra, a la ponència «El reino de Navarra y la Corona de Aragón en tiempos de Jaime I el Conquistador (1208-1276)». Assenyala que, durant els primers quinze anys del regnat de Sanç VII de Navarra (1194-1234), les seves relacions amb la confederació catalanoaragonesa experimentaren una alternança d'hostilitat i pau a causa dels acords de repartiment del regne entre els reis de Castella i els de la Corona d'Aragó. Poc abans del naixement de Jaume I, el 1208, totes dues parts s'aproximaren i el rei de Navarra deixà diners al rei Pere el Catòlic, que passava greus dificultats econòmiques. Anys després, el 1231, el rei Sanç, que havia arribat als setanta anys sense tenir descendència legítima, escollí el rei Jaume, un jove de vint-i-tres anys, com a successor seu al regne de Navarra mitjançant la fórmula de l'afillament mutu. Després el rei navarrès trencà l'acord i, a la seva mort (1234), els navarresos escolliren com a rei el seu nebot Teobald I de Xampanya, aprofitant que l'amenaça castellana s'havia esvaït. Jaume I hagué de conformar-se a la nova situació i signà treves amb Teobald I. Carrasco assenyala que les tensions de Navarra amb Castella es reproduïren a la mort del monarca navarrès (1253), que havia nomenat tutor del seu hereu el rei Jaume I, el qual s'esforçà a emparar-lo. Recordà que una nova crisi successòria a Navarra, el 1274, fou aprofitada per Jaume I per intervenir militarment en aquest regne, on imposà l'infant Pere com a regent i va prometre una filla del monarca difunt amb el fill gran de l'infant Pere, amb el compromís de preservar la independència de Navarra. Malgrat que l'infant Pere fou acceptat com a rei a la cort d'Olite del 1274, les revoltes nobiliàries a Aragó i a Catalunya impediren que aquest projecte pogués consolidar-se.

Les relacions amb els països islàmics foren analitzades

per Carles Vela, de la Universitat de Girona, que destacà que, durant el regnat de Jaume I, la Corona catalanoaragonesa començà a tenir relacions amb la major part dels estats islàmics coetanis. Assenyala que la política inicial del rei Jaume I envers els senyors valencians musulmans mantingué els trets d'ingerència en els conflictes interns i de protecció a canvi de tribut que caracteritzaven les relacions dels anteriors comtes de Barcelona i comtes reis d'Aragó. De la mateixa manera, la conquesta militar no fou tampoc l'única manera de sotmetre els regnes de Mallorca i València, políticament molt fragmentats: no solament el protectorat sobre Menorca, sinó els diferents pactes amb senyors valencians (pactes amb al-Azraq o amb Xàtiva de la dècada del 1240) mostren maneres diverses d'estendre el control sobre els musulmans. La presència catalana al nord d'Àfrica també presenta elements de continuïtat respecte a l'època anterior, per exemple en relació amb les milícies cristianes presents als diferents estats del Magrib. Vela afegí que cal preguntar-se si la política de Jaume I envers aquests països a partir del 1240 realment innova o si, simplement, és la pràctica inexistència de sèries documentals anteriors a aquests anys que ens dona la imatge de Jaume I construint una nova manera de relacionar-se amb els països islàmics basada en la protecció del comerç català, bé que aquest comerç, segurament, ja era present a la zona abans de les primeres constatacions de relacions diplomàtiques entre Jaume I i Tunis, Tremisèn o Ceuta. Finalment, destacà que l'ampliació de relacions —amb el Caire i altres monarquies orientals, no necessàriament musulmanes— i l'episodi de la fallida croada contra Terra Santa sí que singularitzen el regnat de Jaume I respecte als dels seus avantpassats.

L'anàlisi de la croada a Terra Santa del 1269, a càrrec d'Ernest Marcos, de la Universitat de Barcelona, figurava en el programa del congrés a l'apartat de la guerra i de la flota per dificultats d'agenda del ponent, però la reconduïxo ara al seu lloc perquè, a més d'ésser una expedició militar, implicava les relacions amb els estats de la Mediterrània oriental. Marcos assenyala que, a desgrat de les crítiques d'alguns dels seus contemporanis i de l'opinió negativa de molts historiadors posteriors, la croada a Terra Santa del rei Jaume I, el 1269, no fou una iniciativa mancada de realisme, ans la culminació d'una línia innovadora de la política internacional del Conqueridor iniciada vers el 1260 amb l'aliança amb el rei Manfred de Sicília, el cap del partit gibel·lí, i el casament de la filla d'aquest, Constança, amb l'infant Pere. Aquesta decisió significava l'abandó de la tradició güelfa de la casa de Barcelona; Jaume I no la canvià després de la desfeta i mort del seu consogre Manfred, el 1266, davant les tropes franceses de Carles d'Anjou. Davant els plans de conquesta dels estats croats d'ultramar del sultà mameluc Baibars d'Egipte, hi hagué un moviment per organitzar una croada de socors; Jaume I s'oferí a prendre la creu, però el papa l'invità a integrar-se a la croada que preparava Lluís IX de França i que finalment anà contra Tunis. El rei català es desentengué del pla francès i s'involucrà en una iniciativa paral·lela que no te-

nia la benedicció papal: el projecte de croada antimameluca que preconitzaven l'il-khan mongol Abaqa de Pèrsia i el seu sogre, l'emperador bizantí Miquel VIII Paleòleg, juntament amb altres potències cristianes d'Orient. Marcos assenyala que la croada era no solament antiangevina, per l'enemistat entre Carles d'Anjou, rei de Sicília, i l'emperador bizantí, sinó que, a més, transgredia la frontera ideològica que dificultava l'entesa dels monarques cristians amb pagans i heretges. Afegí que el fracàs de l'empresa militar, més degut a factors conjunturals que no pas a defectes de planificació, no resta valor ni interès a l'únic cas d'aliança militar ofensiva entre potències occidentals i orientals. Jaume I encara intentà convèncer el Concili de Lió (1274) de la bondat del seu projecte, però llavors ja era massa gran i malalt per a una empresa d'aquesta mena.

Les relacions de Jaume I amb la Santa Seu foren analitzades per Damian Smith, de la Saint Louis University dels Estats Units. Assenyala diverses etapes en les relacions amb el papat durant el seu regnat: una primera etapa de protecció envers el rei nen durant els pontificats d'Innocenci III i d'Honorí III. D'Innocenci III, el rei en tingué un alt concepte: era per a ell el millor papa de l'Església, era l'home que l'havia tornat als seus regnes i que, a través del cardenal llegat Pietro de Benevento, vigilà que els seus drets fossin respectats. Honorí III continuà protegint-lo, bé que també l'amenaçà amb una croada contra els seus regnes si el comte Sanç i el seu fill no abandonaven l'actitud bel·ligerant contra els croats francesos. Quan el rei arribà a la majoria d'edat, s'obrí una etapa de col·laboració amb el papat, especialment durant el pontificat de Gregori IX. Després de les grans conquestes de Jaume I, que li donaren un gran prestigi internacional, fou més l'Església que necessità el monarca que no pas el monarca l'Església. Finalment, una darrera etapa d'enfrontament s'obrí a partir del 1260, quan el rei decidí portar a terme una aliança dinàstica amb el rei Manfred de Sicília, cap del gibel·linisme italià, mitjançant el matrimoni de l'infant Pere amb la filla de Manfred, Constança; la vida privada del rei escandalitzà el papa Climent IV, que tampoc no aprovà el seu projecte de croada del 1269. Smith assenyala la dificultat de l'estudi de les relacions de Jaume I amb la Santa Seu, ja que coincidí amb el pontificat d'onze papes i amb l'actuació de més de cent cardenals, alguns dels quals tingueren un paper molt important en aquestes relacions.

Després de l'exposició d'aquesta darrera ponència, el congrés es cloqué amb unes paraules del vicepresident de l'Institut d'Estudis Catalans, senyor Antoni Riera.

Cal assenyalar que la celebració del centenari de Jaume I continua amb altres congressos. Del 14 al 16 de maig, un congrés a càrrec de la Institución Fernando el Católico se celebra a Saragossa amb el tema «La societat a Aragó i a Catalunya en temps de Jaume I», en el qual participen tant aragonesos com catalans.

A Lleida, del 16 al 19 de setembre de 2008, la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans organitza un altre congrés amb la col·laboració de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, que en portarà l'organització

directa, i que tractarà sobre l'Església en temps de Jaume I.

A Mallorca, del 13 al 15 d'octubre, amb la col·laboració del Consell Insular de Mallorca i de l'Institut Europeu de la Mediterrània, organitzem un congrés que girarà sobre tres temes: l'expansió territorial vers les illes, és a dir, la conquesta, repoblació i organització de Mallorca; l'economia comercial i marítima, que tractarà de l'expansió comercial i de la navegació, els consolats, i també de la manufactura, la política successòria de Jaume I i la creació del regne de Mallorca, i, finalment, la figura de Jaume I en el seu temps i en la cultura moderna i contemporània.

A Gandia, amb la col·laboració del Centre Alfons el

Vell d'aquesta ciutat, farem un congrés els dies 27 i 28 de novembre de 2008 sobre dos temes: el món de la cultura a l'època de Jaume I, amb ponències sobre art, coneixements científics i literatura i llengua, per una banda, i, d'altra banda, l'estudi de l'expansió territorial a València, és a dir, la conquesta de València, la repoblació i organització del regne i la conquesta de Múrcia.

Les activitats acadèmiques del centenari es clouran amb un congrés a Girona, els dies 1 i 2 de desembre de 2008, que serà patrocinat pel Departament d'Obres Públiques de la Generalitat. Aquest congrés tindrà dos temes: «L'economia rural i l'articulació urbana a Catalunya» i «La família reial, la cort i la cultura cortesana».